

"Ikävöin häntä niin, että olen aivan sairas"

Sotalapsien äitien kokemukset kirjeenvaihdon välittämänä 1942–1946

Eerika Erkkilä
Kandidaatintutkielma
Historian ja arkeologian tutkinto-ohjelma, historia
Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos
Humanistinen tiedekunta
Turun yliopisto
Tammikuu 2025

Turun yliopiston laatu järjestelmän mukaisesti tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu
Turnitin OriginalityCheck -järjestelmällä

Kandidaatintutkielma

Historian ja arkeologian tutkinto-ohjelma, historia

Eerika Erkkilä

”Ikävöin häntä niin, että olen sairas” – Sotalapsien äitien kokemukset kirjeenvaihdon välittämänä 1942–1946

Sivumäärät: 31 s.

Kandidaatintutkielmassani tutkin suomalaisten sotalapsien äitien kokemuksia erityisesti jatkosodan aikana ja sen loppumisen jälkeen. Kymmenettuhannet suomalaisäidit lähettivät lapsensa turvaan toisen maailmansodan aikana pääasiassa Ruotsiin, mutta myös muihin Pohjoismaihin. Alkuperäisaineistonani toimii helsinkiläisäiti Lempi Salinin vuosina 1942–1946 kirjoittama kirjeenvaihto, joka on julkaistu muistelmateoksena vuonna 2002. Lempi Salin lähetti jatkosodan syttyessä 2-vuotiaan poikansa Östervålan kylään lähelle Uppsalaa, ja piti säännöllisesti yhteyttä sijoitusperheen kanssa myös sen jälkeen, kun hänen poikansa palasi Suomeen syyskuussa 1945. Tulokulmani aineistoon on tunne- ja kokemushistoriallinen, eli tarkastelen äidin kokemuksia ja kirjeenvaihdossa esiintyviä tunteita lähiluvun kautta.

Monet sodanaikaiset äidit joutuivat huolehtimaan lapsistaan ja kotitaloudestaan yksin esimerkiksi aviomiehen rintamapalveluksesta johtuen. Arki oli tuolloin elintarvikekriisistä kärsivässä yhteiskunnassa raskasta ja kiireistä, eikä kaikilla äideillä ollut mahdollisuutta huolehtia jälkikasvustaan, joten moni heistä päätyi lähettämään lapsensa Ruotsiin, jotta heillä olisi paremmat oltavat. Päätös lapsen lähettämisestä tehtiin tyypillisesti hyvin pitkästi harkituin ja painavin perustein, eikä sitä ollut helppo tehdä. Samalla kun suomalaisäidit kokivat kiitollisuutta ja helpotusta lapsensa turvassa olosta, he myös ikävöivät lastansa voimakkaasti. Helpottaakseen erossaolon nostattamaa ikävää äidit heittäytyivät muun muassa työnsä pariin, pitivät muistoja ja valokuvia lapsestaan esillä, ja ruotsalaisperheiden kanssa käydyn kirjeenvaihdon avulla osallistuivat heidän elämänsä tapahtumiin kotimaasta käsin.

Sotalapsuutta on usein luonnehdittu haastavaksi ja traumaattiseksi, mutta myös positiiviseksi ja opettavaiseksi kokemukseksi, mistä seurasi esimerkiksi tärkeitä maidenvälisiä ihmissuhteita. Kokemuksiin vaikuttivat muun muassa lähetetyn lapsen ikä; pienten lasten oli vaikeampaa ymmärtää, mitä ympärillä tapahtuu, ja samalla äitien oli haastavampaa navigoida lapsien hämmennystä tartuttamatta heihin liikaa omaa ahdistustaan. Sotalapsuus on ollut merkittävä ja laajasti jaettu kokemus suomalaisessa yhteiskunnassa, ja se on sotalapsiensa itsensä lisäksi käsittänyt toisenkin suuren ryhmän, eli heidän vanhempiensa kokemukset. Suomalaisessa tutkimuskentässä sotalapsien äitien kokemuksia ei ole kuitenkaan juuri tutkittu tai sanoitettu aiemmin.

Avainsanat: sotalapset, äidit, emootiot, tunteet, tunnehistoria, kokemukset

Sisällysluettelo

1	Johdanto	4
2	Sota ja äitiys kehojen lävistäjänä	10
2.1	Naisten roolit – sodanaikaiset äidit sopivien ja sopimattomien tunteiden rajamailla	10
2.2	Lempi Salin – yhden sodanaikaisen äidin minäkuva	12
2.3	Äitiys ja avioliitto	15
3	Poissaolon vuodet - välimatkan henkinen ja fyysinen ulottuvuus	18
3.1	Päätöksen vaikeudesta lähdön hetkeen	18
3.2	Arjen selviytymiskeinot tyhjässä kodissa	21
3.3	Tuntematon oma lapsi – kiitollisuuden ja ikävän ristiriita	26
4	Lopuksi	29
	Lähteet	31

1 Johdanto

Me elämme jatkuvassa odotuksessa. Me odotamme, että sota loppuu, me odotamme lapsiamme takaisin ja me odotamme omaisiamme, jotka ovat rintamalla.¹
- Lempi Salin, 11.12.1942

Toisen maailmansodan kuusivuotisen taipaleen tullessa päätökseen vuonna 1945 noin 70 000 suomalaislasta oli lähetetty sotaa pakoon Ruotsiin ja muihin Pohjoismaihin. Ruotsi ei suomalaisten suureksi pettymykseksi ollut voinut lähettää aseellista tukea puolueettoman ulkopoliittisen linjansa vuoksi, ja kansan toiveet muustakin ulkomaisesta avusta olivat hiipuneet talvisodan kylmien sotakuukausien myötä. Vahva auttamishalu suomalaisia kohtaan eli kuitenkin naapurimaan väestön keskuudessa, ja jo samana päivänä sodanjulistuksesta syntyi idea suomalaislasten vastaanottamisesta Ruotsiin.² Tämän liikehdinnän keskeisinä alullepanijoina toimivat muun muassa Frederika Bremer -yhdistyksen toiminnanjohtaja Hanna Rydh, sekä Ruotsin ulkoministeriön puoliso Maja Sandler. Suomalaisissa idea herätti aluksi lähinnä närkästystä, eikä lapsista olisi haluttu luopua, mutta pommitusten alkaessa yleinen konsensus muuttui melko nopeasti lastensiirtoja puoltavaksi. Ensimmäiset lapset lähetettiin Ruotsiin vain noin kahta viikkoa myöhemmin 15.12.³

Mittavat lastensiirrot ajoittuvat sekä talvisodan että jatkosodan taisteluihin, mutta lapsia lähetettiin Ruotsiin myös rauhallisimpina kausina sotien välillä ja niiden jälkeen, sillä elintarviketulo ja yleinen niukkuus kuritti suomalaisperheitä pitkään myös sotavuosien päätyttyä. Lapsia kuljetettiin aluksi meriteitse, mutta sota-ajan merenkulun vaarallisen luonteen vuoksi kuljetukset järjestettiin myöhemmin pääasiallisesti rautateiden kautta maiden pohjoisosien läpi kohti eteläisempää Ruotsia. Lastensiirroista rakentui sotavuosien myötä vaihtelevalla onnistuvuudella organisoitua toimintaa, josta Suomen päässä vastasi pääasiassa Lastensiirtokomitea ja Ruotsissa Hjälpkommittén för Finlands barn.⁴

Lastensiirtoja on sekä sodan aikana että jälkeen puitu yhteiskunnallisella tasolla ja myös kritisoitu mittavasti. Kokemus oli useille perheille hyvin haastava, sillä monet pienet lapset kokivat eron vanhemmista hyvin raskaasti, ja vastavuoroisesti vanhemmat tunsivat voimakasta ikävää ja huolta kaukana olevista lapsistaan. Erityisen vaikeaksi hetkeksi on kuvailtu lasten paluuta Suomeen, jolloin ero Ruotsin kasvattivanhemmista ja jo unohtuneen Suomen kielen

¹ Salin 2002, 56. Kirje on osoitettu Anna Lindströmille.

² Salminen 2007, 44. ”*Finlands sak är vår*” vakiintui nopeasti liikehdinnän tunnuslauseeksi.

³ Kaven 2004, 40–47.

⁴ Salminen 2007, 296–297. Myös Tanskassa perustettiin vastaava keskusjärjestö.

pariin palaaminen tuntui käsittämättömältä monessa pienessä mielessä. Monet lapsista erkaantuivat vanhemmistaan Ruotsissa olon aikana merkittävästi, ja jotkut suomalaisvanhemmat tekivätkin tietoisien päätöksen lapsen jättämisestä Ruotsiin kasvattivanhempien luokse. Joissain tapauksissa lapsien huoltajuuteen ja adoptioon liittyvät kiistat ruotsalais- ja suomalaisvanhempien välillä johtivat jopa käräjille asti. Yleisellä tasolla yhteisymmärrys vanhempien välillä oli kuitenkin melko selkeälinjaista – lapset olivat sodan aiheuttamaa nälkää ja vaaraa turvassa Ruotsissa, mutta palaisivat kotimaahansa sodan päätyttyä ja olojen tasaannuttua.⁵

Yksiselitteistä ja yleistävää tulkintaa sotalapsien ja heidän perheidensä kokemuksista ja suhtautumisesta sotalapsuuteen on mahdotonta tehdä, sillä tarkasteluryhmään mahtuu tuhansia ainutlaatuisia ja toisistaan eroavia kohtaloita. Muun muassa ikä ja sijoitusperhe vaikuttivat merkittävästi lasten ja samalla vanhempien kokemuksiin – hyvin monet yli 7-vuotiaiden kokemuksista ovat tuntuneet jopa seikkailuhenkisiltä ja muistot naapurimaasta ovat pitkälti positiivisia.⁶ Toisaalta hyvin nuorina Ruotsiin lähetettyjen lasten päälliset muistot ovat olleet useasti hylätyksi tulemisen kokemuksen värittämiä. Tunne perusturvallisuudesta ei ole välttämättä päässyt rakentumaan näiden kokemusten jälkeenkään aikuisiällä, ja kokemukset juurettomuudesta ovat seuranneet heitä läpi eri elämänvaiheiden. Suomalaisessa tutkimuksessa, jossa sotalapsia on jo vuosikymmenien ajan tutkittu paljon, huomattavasti vähemmälle sanoittamiselle on jäänyt sotalapsien vanhempien – eritoten äitien – kokemukset. Äitien asema päätöksenteon edessä oli haastava, sillä erityisesti hyvin nuoren lapsen poislähtettäminen vieraiden hoitoon tuntui monille vanhemmille jopa täysin mahdottomalta idealta, mutta samalla epävakaa ja vaarallinen arki sodan murjomassa yhteiskunnassa nähtiin lapsille vahingollisena.⁷

Näin ajatteli myös helsinkiläismodisti Lempi Salin, joka päätti jatkosodan syttyessä lähettää 2-vuotiaan poikansa Stig-Olofin Ruotsiin. Stigin saapuessa Ruotsiin Lempi aloitti sijoitusperheen kanssa neljä vuotta kestäneen kirjeenvaihdon, josta hänen miniänsä Virpi Salinin toimittamassa teoksessa *Tyhjä syli* (2002) julkaistut kirjeet toimivat tutkielmani alkuperäislähteenä. Tulen tarkastelemaan Lempin tapauksen kautta sodanaikaisen äidin kirjoittamia kirjeitä tunnehistoriallisesta näkökulmasta, ja liittämään sen osaksi laajemman viiteryhmän

⁵ Salminen 2007, 296, 305. Monet sotalapset matkustivat paljon nuoruudessaan maiden välillä, ja esimerkiksi myöhemmin muuttivat kesätöihin tai lopullisesti Ruotsiin.

⁶ Ks. esim. Pekka Suokas & Pirkanmaan sotalapset: *Lappu kaulassa maailmalle. Sotalapset muistelevat* (2008).

⁷ Toisen maailmansodan aikana kaupunkilaislapsia lähetettiin turvaan maaseudulle ja rauhallisemmille alueille ympäri Euroopan. Suomessakin aluksi ajateltiin, että lapsien lähettäminen hiljaisemmille paikkakunnille riittäisi. Salminen 2007, 14, 53.

kokemusmaailmaa. Alkuperäislähteeni avulla vastaan seuraaviin kysymyksiin: Mitä tunteita sotalapsien äideillä on ollut? Millä tavoin äidit käsittelivät tuntemaansa ikävää? Kuinka ajallinen erossaolo vaikutti äitien kokemukseen omasta äitiydestään?

Lempi Salin oli Helsingissä asuva suomenruotsalainen vuonna 1908 syntynyt työläisnainen, joka oli naimisissa radioteknikko Aimo Salinin kanssa. Aimo ei monesta suomalaismiehestä eroten joutunut ammattinsa sodankäynnillisen hyödyn vuoksi rintamalle. Aviopari ei asunut yhdessä sodan alkuvaiheissa, vaan Aimo teki työtä esimerkiksi Tampereella, ja Lempi⁸ oli myös talvisodan aikaan ollut alle vuoden ikäisen Stigin kanssa Ruotsissa, mitä hän usein muisteleekin kirjeissään lämmöllä. Perheellä oli jaettu asunto Helsingissä Lönnrotinkadulla, joka tuhoutui talvisodan pommituksissa ja uudelleen vuoden 1944 helmikuun suurpommituksessa. Lempi työskenteli muiden sodanaikaisten naisten tavoin pääasiallisen ammattinsa lisäksi monissa eri työtehtävissä, joihin hän kykeni osallistumaan vaihtelevan terveydentilansa puitteissa. Stigin sijoituspaikka Ruotsissa oli pienessä Östervålan kylässä lähellä Uppsalaa, Joel ja Anna Lindströmin, ja heidän poikansa Åken luona.⁹

Lempin tapaus on kuitenkin vain yksi tuhansien muiden joukossa. Ruotsalaishistorioitsija Ann Nehlin on urauurtavasti käynyt Lastensiirtokomitean ja Hjälpkommittén för Finlands barnin arkistoista löytyviä suomalais- ja ruotsalaisäitien kirjoittamia kirjeitä läpi, ja tarkastelee heidän kokemuksiaan vuonna 2024 julkaistussa tutkimuksessaan *De finska krigsbarnen: Ett nordiskt familjedrama*. Nehlinin tutkimuksen avulla tarkastelen Lempin kokemuksia osana laajempaa viiteryhmää. Suomalaisäitien kokemusten lisäksi hän tarkastelee teoksessaan myös ruotsalaisperheiden suhtautumista suomalaislapsiin, sekä itse lapsien kokemuksia. Tutkimuskirjallisuutena käytän lisäksi Rob Boddicen *Tunteiden historiaa* (2022) valottamaan tunteiden tutkimusta ja Ilpo Helénin väitöskirjaa *Äidin elämän politiikka* (1997) tarkastellesani äitiyden rakentumista yhteiskunnassa. Ihmisten sodanaikaisia selviytymiskeinoja etu- ja kotirintaman välillä vertailen Ville Kivimäen vuonna 2013 julkaistun tutkimuksen *Murtuneet mielet – Taistelu suomalaissotilaiden hermoista 1939–1945* avulla. Lastensiirtoihin ja sotalapsiin liittyvää yleistä tietoa valotan Pertti Kavénin teoksen *70 000 pientä kohtaloa* (2004) sekä Heikki Salmisen tutkimuksen *Lappu kaulassa yli Pohjanlahden – Suomalaisten sotilaiden historia* (2007) kautta.

---

⁸ Koska aineistossa esiintyy saman perheen jäseniä paljon, puhun heistä selkeyden vuoksi etunimillä.

⁹ Salin 2002, 7–20.

Sodan tunne- ja kokemushistoriaa yhteiskunnan mikrotasolla on viime vuosina tutkittu paljon, esimerkiksi Kivimäen toimesta. Sotalapsuutta ja sen seurauksia on tutkittu historian tutkimuksen lisäksi esimerkiksi psykologian, sosiologian ja muiden yhteiskuntatieteiden saralla. Sodasta asti vaihtelevasti poreillut yhteiskunnallinen keskustelu on osallistanut itse aikuistuneiden sotalapsien lisäksi monia tahoja aina eduskunnassa asti. 1990-lukua voi kuitenkin pitää käännteentekeväenä ja ilmiötä eksponentiaalisesti vauhdittavana vuosikymmenenä sekä sotalapsia koskevassa tutkimuksessa että yleisessä keskustelussa.¹⁰ Ruotsissa vuonna 2024 toteutetun tutkimuksen lisäksi sotalapsien äitien kokemuksia ei ole kuitenkaan tuotu esille myöskään Suomessa. Kandidaatintutkielmani pyrkii täyttämään tätä tutkimusvajetta ja toimimaan suomenkielisenä avauksena uuden sotahistorian naistutkimuksen saralla.

Lempin kirjoittamat kirjeet ovat suunnattu vaihtelevasti pääasiassa sijoitusperheen äidille Annalle, mutta myös hänen miehelleen Joelille, sekä heidän pojalleen Åkelle. Erityisesti sodan loppua kohden Lempi kirjoittaa kuitenkin myös suoraan Stig-Olofille¹¹. Teokseen valikoituneet 76 alun perin ruotsinkielistä kirjettä vuosilta 1942–1946 ovat toimittaja Virpi Salinin suomentamia ja selkokielisemmiksi muokkaamia.¹² Salin on miehensä luvalla julkaissut nämä vuosikymmeniä sodan jälkeen tämän omistukseen luovutetut kirjeet ajatuksenaan juuri se, että sotalapsien äitien kokemukset ovat jääneet keskusteluissa pienemmälle huomiolle.¹³ Kirjeiden kautta vanhemmat vaihtoivat säännöllisesti kuulumisia arjestaan, omasta, sekä läheistensä voinnista ja sodan yleisestä kulusta. Lempi oli hyvin avoin viestijä, joka kirjoitti elämänsä tapahtumista ja tunne-elämän kokemuksistaan hyvin paljassanaisesti. Suomessa toiminut sodan aikainen sensuuri näkyi hänen viestinnässään vaihtelevasti; riippuen aihepiiristä muutamista kirjeistä on sensuroitu laajojakin osioita. Tutkijan näkökulmasta aineistossani sensuurin vaikutus jää tunnehistoriallisessa tarkastelussa kuitenkin melko vähäiseksi, sillä tarttumispintaa tunteisiin on Lempin kirjoittamassa tekstissä niin runsaasti.¹⁴

Kirjeitä tarkastellessa lukijan on myös otettava huomioon, että kirjoittaja voi halutessaan välittää hyvin suodatetun ja typistetyn kuvan omasta ajatusmaailmastaan, tunteistaan sekä kokemuksistaan valikoimalla kirjoittamaansa tekstiin vain haluamansa asiat. Kuitenkin, kuten Rob

¹⁰ Ks. esim. Salminen 2007, 21–28.

¹¹ Lempin käyttämät nimitykset lapsestaan vaihtuvat; hän käyttää satunnaisesti pojastaan nimiä Stig-Olof, Stig ja Olof.

¹² Salin 2002, 9. Editoiden mielestä usein väsymyksen alaisuudessa kirjoitetun tekstin vaikealukuisesta ulkomuodosta huolimatta kirjeiden sisältö on kuitenkin melko koherenttia ja välittää hyvin Lempin ajatuksia.

¹³ Helsingin Sanomat, 10.3.2002. *Kun äiti ikävöi sotalastaan*.

¹⁴ Sodanaikainen sensuuri muuttui sodan eri vaiheissa, ja organisaation yleistä ohjenuoraa ”valtakunnan puolustukseen ja yleisen turvallisuuden säilyttämiseen” tulkittiin myös vaihtelevasti. Kempainen 2006, 24.

Boddice kuvailee, on helpompi saada ote menneisyydestä, kun tutkija luopuu omaa aikaansa määrittävien tunteiden reunaehdoista ja esittää tutkimansa asiat sellaisina, kuin ne tutkimuskohteille itselleen ovat näyttäytyneet. Kaikki tunteet ovat sidoksissa niiden kokemishetken aikaan ja paikkaan.¹⁵ Työni kannalta olennainen tulokulma on tulkintojen rakentaminen näiden raamien sisälle ja tunteiden käsitteleminen sota-ajan äitiyttä määrittäneiden yhteiskunnallisten ehtojen kontekstissa. Sen sijaan, että tarraisin kirjeiden puutoksiin, arvuuttelisin nykyajan tiedon varaan sopivia tulkintoja tai moralisoisin sotalapsien äitejä, pyrin mahdollisimman yksiselitteisesti tulkitsemaan ja kontekstoimaan sitä kokemusmaailmaa, jonka tutkimuskohteeni on itse välittänyt ja asettanut olemassaolollaan näkyville kirjeisiin. Tämä on historiantutkimuksellisesti mielekäs ja eettisin lähestymistapa menneisyyden kokemusten tarkastelemiselle.¹⁶

Viimeinen tärkeä ja määrittelevä viitekehys työni kannalta on kaksihaarainen sukupuolijako, mikä on mielekkäin lähestymistapa vallitsevan sodanaikaisen binäärisen sukupuolikäsityksen valossa, vaikka nykyisin ymmärrys sukupuolesta onkin paljon moniulotteisempi. Käsittelem feminismin teorian hengessä äitiyttä ja siihen linkittyvää kokemusmaailmaa maternaalisen subjektin¹⁷ kehikossa, jonka olen jakanut kolmiportaiseen toimintaan. Ensimmäisessä portaassa tarkastelen äitiyttä yhteiskunnallisena toimijuutena, jossa keskityn niihin kulttuurisiin piirteisiin ja tekijöihin, jotka äitiyteen ovat vaikuttaneet ja mitä tunteita ne ovat herättäneet itse subjektissa, sekä ympäröivässä maailmassa. Toisessa portaassa tarkastelen subjektia osana avioliittoa ja äitiyden rakentumista suhteessa lapsen isään, avioliiton moraalista välttämättömyyttä lasten saannille ja sille annettuja merkityksiä. Kolmanneksi osaksi subjektuutta olen määrittänyt aktiivisen toiminnan lasta kohtaan, eli hoivan, ja minkälaisia tunteita ruumiillinen äitiys ja suhde omaan lapseen on herättänyt fyysisen välimatkan aikana.

Edellä mainitun kehyksen ohella pyrin käsittelemään naisten toimintaa myös äidillisen toiminnan ulkopuolella, osana naisverkostoa, sekä töissä että vapaa-ajalla. Tämän perustelen esimerkiksi luottamuksellisilla ystävyysuhteilla, joita Lempi on solminut esimerkiksi Annan kanssa. Vaikka äitiys on ollut se tekijä, joka naiset on alun perin tuoneet yhteen, on heidän suhteensa levittäytynyt kirjeenvaihdossa myös sen ulkopuolelle. Tutkielmani reunaehdot ovat hyvin äitiyden määrittelemät, mutta on tärkeää tiedostaa, että aikalaisnaiset kokivat ja näkivät

¹⁵ Boddice 2022, 14, 19.

¹⁶ Ks. esim. *Historiantutkimuksen etiikka*. Lähteenmäki 2017, 222.

¹⁷ Naissubjektuus ja toimijuuden käsitteet ovat olleet tärkeä osa feminististä teoriaa ja 1980-luvulta lähtien kumunnutta keskustelua. Ks. *Käsikirja sukupuoleen*. Juvonen, Rossi, Saresma 2010, 30–31.

itsensä myös maternaalisen subjektin ulkopuolella. Sota-ajan äidit olivat monipuolisia toimijoita – ystäviä, sisaria, kollegoita ja yhteiskunnallisia ajattelijoita.

2 Sota ja äitiys kehojen lävistäjänä

2.1 Naisten roolit – sodanaikaiset äidit sopivien ja sopimattomien tunteiden rajamailla

Siinä missä suomalaiset mieskehot aseistettiin sota-aikana sankarilahjana isänmaan käyttöön, voi naisten ja äitien roolien nähdä omaksuvan samoja piirteitä, joskin sijainniltaan ja yleishengeltään erilaisessa muodossa. Yhteiskunnan ruumiisiin ulottuva valta käsittää sota-aikana sekä mies- että naiskehot ainutlaatuisella intensiteetillä – jokaisen kehon on osallistuttava yhteisiin kansallisiin ponnisteluihin niissä puitteissa kuin vain mahdollista. Naisten kohdalla äitiyden rooli oli yksi näistä ponnistelujen muodoista ja läpitunkeva osa useiden avioliittoikäisten naisten elämää. Vastavuoroisesti myös usein ne naiset, jotka eivät kehollista äitiyttä ja lapsen synnyttämistä olleet kokeneet, joutuivat silti toimimaan äidillisissä rooleissa sodanaikaisessa yhteiskunnassa. Esimerkiksi Lotta Svärd -järjestön yleisissä ohjeissa vapaaehtoisia neuvottiin toimimaan äidin asemassa haavoittuneita sotilaita hoitaessaan.¹⁸ Äitiys, jonka käsitteeseen liitetty perinteiset mielikuvat ja arvot, kuten uuden elämän luominen ja turva, toimivat aggressiivisessa maailmantilanteessa kuoleman ja väkivallan vastapainona.¹⁹

Naisten hartioille jäi huolehtia niistä miehisistä työtehtävistä, kuten maataloustöistä, jotka olivat toimitettava miesväen poissaolosta huolimatta. Lisääntynyt työtaakka toi paljon haasteita lapsista huolehtimiseen, mikä vaikeutui entisestään sota-ajan elintarvikekriisin syventyessä ja saavutti usein tukahduttavia pisteitä, mikäli perhettä kosketti esimerkiksi isän kaatuminen rintamalla.²⁰ Myös Lempi, kaupunkilaismodisti, joutui tekemään paljon lisätöitä oman ammatinsa kysynnän romahtaessa, ja usein kuvailee olleensa keskiyöllä töistä kotiutuessaan niin uupunut, ettei hän jaksanut edes kirjoittaa. Työtehtävät tarkoittivat Lempin tapauksessa vaihtelevasti töitä esimerkiksi pellolla – oli se sitten työvelvollisuuden takia vieraalla maalla, tai oman istutusprojektin parissa perheen palstalla elintarvikepulan lieventämiseksi.²¹ Sodan loppupuolella hän taas perusti melko tuottoisan tupakkakaupan siskonsa kanssa.²² Toisaalta työnteko, uuvuttavassakin muodossaan, tarjosi naisille myös kaivattua tekemistä ja kokemuksen osallistumisesta yhteiskunnallisiin ponnisteluihin: ”Täällä naiset tekevät kaikkea mihin vain

¹⁸ Elomaa-Krapu & Kaunonen & Kurki, 2020, 2.

¹⁹ Helén 1997, 48. Esimerkiksi rintamakulttuurin sisällä mielikuvat naisista rakentuivat dualistisesti; naiset olivat suojelusenkeleinä, vaimoja ja äitejä, mutta näiden ryhmien ulkopuolella samalla myös riettaita viettelijöitä. Kivimäki 2013, 226–227.

²⁰ Nehlin 2024, 56.

²¹ Salin 2002, 78. Lempiltä Joelille, 3.6.1943.

²² Salin 2002, 138. Lempiltä Annalle, 5.5.1944.

pystyvät. He ovat raitiovaunukuljettajia ja kuorma-autokuskeja, kuljetukset hoidetaankin enimmäkseen naisten voimin. Kaikki yrittävät tehdä osansa.”²³

Sota määritteli hyvin tarkat rajat julkiselle, ja monin tavoin jopa yksityiseen tilaan sopivalle tunneilmaisulle. Tämä näkyi määrittävimmän ihmisten yleensä raskaaksi mieltämässä tunnekirjossa – surun, ikävän, epätoivon ja pelon – mutta oikeastaan myös kaikkien voimakkaammin ilmenevien, jopa positiivisesti sävyttyneiden emootioiden kohdalla. Sureminen julkisilla paikoilla epäsopivasti oli tabu, mutta samalla myös liian iloinen käytös miellettiin epäkunnioittavana sotilaita ja kuolleita kohtaan.²⁴ Myös äitien odotettiin käyttäytyvän kunniaakkaasti ja hillitysti – oli kyseessä sitten kotiin saapuva musertavan suru-uutisen hetki omaisen kuolemasta rintamalla, tai jokin muu yhteisöä perustavanlaatuisesti koskettanut asia. Rintamalla kaatuneiden sotilaiden sankarillisia äitejä pidettiin korkeassa arvossa heidän tekemänsä uhrauksen vuoksi, kun taas esimerkiksi ahdinkoon joutunut soteleski oli yhteiskunnan isänmaallisessa kertomuksessa epämielekkäämpi hahmo, johon oli vaikeampi suhtautua.²⁵

Vaikka tunteiden ilmaisu on sota-ajan julkisessa tilassa rajoitettua, ei se silti tarkoita sitä, ettei myöskään epäsopivaksi miellettyjä tunteita olisi koettu. Ympäröivä kulttuuri kuitenkin vaikutti siihen, miten tunteiden sallittiin ilmenevän. Yksityiskirjeiden luoman turvallisuudentunteen ja luottamuksellisuuden valossa Lempi kirjoittaakin hyvin vapaasti omista tunnetiloistaan, esimerkiksi kauhistellen sodan luonnetta. Hän ei lainkaan ollut ainoa suomalaisnainen, joka moitti sotaa ja purki tunteitaan paperille – ankara arki, ikävä aviomiestä ja lasta kohtaan sekä turhautuminen viranomaisiin sai monen kynän sauhuamaan tehokkaasti.²⁶ Vaikka kirjeet kulkivatkin kirjoittamisen jälkeen vielä sensuurin läpi, Lempi ei juuri tuntunut piittaavan eitoivotun lukijan silmäparista, ja suhtautuu siihen lähinnä kevytmielisesti riesana.²⁷

Suomen osallisuuden maailmansodassa Lempi mielsi taisteluna bolsevismia vastaan, ja näki maansa taistelevan muusta maailmansodasta erillistä puolustussotaa.²⁸ Yleisellä tasolla Lempi kuitenkin suhtautui sotaan hyvin turhautuneena ja kyynisesti monen muun suomalaisäidin tavoin, ja mielsi rahan ja ihmisten ahneuden sille pääsyyllisenä. Hän kommentoi useasti sodan

²³ Salin 2002, 37. Lempiltä Joelille, 17.8.1942.

²⁴ Esimerkiksi tanssiminen kiellettiin sota-aikana kokonaan. Ks. esim. HS 14.4.2020, *Sota-aikana Suomessa kehitettiin absurdi laki, jota vastaava oli voimassa vain natsi-Saksan alueella – jopa 15 000 suomalaista tuomittiin tanssimisesta*.

²⁵ Kivimäki 2013, 227.

²⁶ Nehlin 2024, 61.

²⁷ Salin 2002, 122. Lempiltä Annalle, 28.2.1944.

²⁸ Salin 2002, 146. Lempiltä Joelille, 12.6.1944.

tapahtumia myös laajemmassa eurooppalaisessa kontekstissa: “En kyllä haluaisi nyt olla englantilainen mistään hinnasta. Vaikka ei siinä ole eroa, ovatko pommittajat saksalaisia tai venäläisiä, sen kyllä siviilit tietävät. Me olemme kärsijöitä tässä mielettömyydessä.”²⁹ Sodan loppumisen jälkeen inflaation kurittamassa Suomessa hän esitti myös avoimen vihamielisiä kommentteja maan hallitusta kohtaan, sillä eduskunnassa oli säädetty lakiesitys rahan kirjaimellisesta puolittamisesta: ”Voisinko olla muuta kuin vihainen, onhan minulla silmät päässä!”³⁰ Kirjeiden avulla Lempi pystyi vuodattamaan aikalaisyhteiskunnalle ja valtiolle epämieluisia mielipiteitä ja sellaisiakin tunteita, joita ei julkisilla paikoilla ollut soveliasta esittää, mutta joita ihmiset kuitenkin tunsivat – vihaa, surua, epätoivoa ja pelkoa.

Kuten johdannossa erittelin, tunteita tarkasteltaessa on olennaista huomioida niiden kulttuurinen ja ajallinen syntykonteksti. Kieli muovaa tunteita, ja vastavuoroisesti tunteet muovaavat kieltä, joten eri kulttuuripiirien yli nimitykset samankaltaisista tunnetiloista voivat erota paljonkin.³¹ Ruotsin kielen taidosta oli valtava etu kommunikaatiossa kasvattiperheiden ja suomalaisperheiden välillä – näin Suomen päässä välttyttiin tarpeelta kääntää tekstit mahdollisesti ulkopuolisen toimesta, eikä viestintään jäänyt niin paljon aukkoja tai mahdollisuuksia väärinymmärryksille. Kaikilla alueilla ruotsia puhuvaa tulkkia ei aina ollut helppo löytää, ja monien perheiden välistä kirjeenvaihtoa onkin käyty Pohjanlahden yli rikkinäisellä kielellä. Toisaalta tulkkaaminen oli varmasti monille ruotsinkielisille myös arvokas ja mielekäs toimi, sillä uutiset naapurimaasta olivat monissa yhteisöissä hyvin tervetulleita.³²

2.2 Lempi Salin – yhden sodanaikaisen äidin minäkuva

Minä olen modisti ja ompelija ja Aimo, siis mieheni, työskentelee radioiden ja kovaäänisten parissa. Olemme tavallisia ihmisiä ja elämme tavallista elämää, ilman ylläilyksiä ja rikkauksia. On hyvä, ettei Stig opi siellä liian hienoille tavoille ja tavaroille, se voisi vahingoittaa hänen luonnettaan. Ylläilyyttä ja yltäkylläisyyttä kun ei monellakaan riitä koko elämäksi.³³

Lempi Lemmikki Salin oli kolmilapsisen työläisperheen kasvatti, jonka perheeseen kuului aviomiehen Aimon lisäksi sisko Elli, ja tämän aviomies Hugo ja heidän poikansa Uffe, rintamalla taisteleva veli Arne, sekä lisäksi sisaruskatraan Leppävaarassa asuva äiti, joista kaikki

²⁹ Salin 2002, 49. Lempiltä Joelille, 7.9.1942.

³⁰ Salin 2002, 217. Lempiltä Annalle ja Joelille, 3.1.1946.

³¹ Boddice 2022, 18. Ruotsissakin puhuttiin sodan aikaan suomalaisesta taisteluhengestä ja sisusta, mutta sanan merkitys ei välttämättä kuitenkaan välittynyt aivan samalla tavalla kuin sen syntymaassa.

³² Salin 2002, 127. Lempiltä Annalle, 27.3.1945. Lempi kuvailee, että rintamalla Arnen saamat kirjeet Joelilta ovat oikea sensaatio.

³³ Salin 2002, 16. Lempiltä Annalle, 28.4.1942.

selvisivät sodasta fyysisesti suuremmilta vahingoilta. Lempin perhesuhteet olivat hänelle tärkeitä, ja läheisten vointi sekä Lempin jakama arki heidän kanssaan on kantava teema hänen kirjoittamissaan kirjeissä. Tämän lisäksi ajan työläisnaiselle tyypillinen käytännönläheinen arvomaailma ja säästeliäisyys ovat tekstissä vahvasti läsnä, ja vaikuttivat hänen kokemuksiinsa äitiydestä ja vanhemmuudesta. Materia, ja siitä huolehtiminen, oli Lempille erityisen tärkeää tuhansien muiden sota-aikana elävien ihmisten tavoin, sillä pula-ajan yhteiskunnassa kaikki oli pakko hyödyntää – Stigin vanhat vaatteet hän pyysi aina takaisin Suomeen, jotta ne voisi vaihtaa toisiin lastenvaatteisiin tai antaa eteenpäin.³⁴ Huolellisuuteen ja säästeliäisyyteen liittyvät ajatukset hän välitti myös pojalleen; useille Stigille kirjoittamissaan kirjeissä hän kannustaa lastaan huolehtimaan omista vaatteistaan ja omaisuudestaan. Lempin säästeliäs taloudellinen elämäkatsomus ulottui kuitenkin myös sotatilan niukkuuden ulkopuolelle; hänen mielestään rikkaat olivat useimmiten ”onnettomia ja tyytymättömiä”, ja kertoi olevansa tyytyväinen siihen, mitä hänellä on. Toisaalta hänestä oli myös tärkeää, että ihminen saa ostettua tarvitsemansa.³⁵

Lempin suhtautumista äitiyteen voisi luonnehtia melko epäsuopeaksi aikakauden moraalisesti puhtoiselle äitiyshanteelle. Anna, joka kasvatti Ruotsissa Stigin lisäksi biologista Åke-poikaansa, uskoutui muutaman vuoden kirjeenvaihdon jälkeen Lempille paljastamalla, että hänellä on myös aikuinen tytär, jonka hän on synnyttänyt nuoruudessaan ilmeisesti avioliiton ulkopuolella.³⁶ Lempi kertoi avoimesti pitävänsä Annaa rohkeana naisena ja moittii tätä suhtautumisesta tekoonsa nuoruuden syntinä, ja pohtii sitä, että olisi itsekin voinut hankkia lapsia jo aiemmin. Abortin tekeminen oli aikalaisyhteiskunnassa vakava rikos, eikä useimmilla naisilla ollut minkäänlaista pääsyä turvallisen raskaudenkeskeytyksen pariin.³⁷ Esimerkiksi Suomessa saksalaisotilaiden kanssa saadut lapset olivat monille äideille häpeäleima, mutta toisaalta yhtä paheksuttavaa ja rikollista olisi aikanaan ollut päättää raskaus. Äitiys oli hyvin yhteiskunnallinen ja politisoitunut käsite, mutta konkreettisesti myös merkittävä väestönkontrollin väline. Esimerkiksi sodanjälkeisessä narratiivissa naisia kannustettiin hillitsemään

³⁴ Salin 2002, 45. Lempiltä Annalle, 7.9.1942.

³⁵ Salin 2002, 147. Lempiltä Annalle, 14.6.1944.

³⁶ Salin 2002, 181. Lempiltä Annalle, 11.3.1945. Lempin vastauksen perusteella ei aivan yksiselitteisesti selviä, onko Annan lapsi syntynyt avioliiton ulkopuolella, mutta näin voisi päätellä.

³⁷ Laittomia abortteja tehtiin esimerkiksi vuonna 1942 viranomaisten arvion mukaan noin 2500 vuodessa. Helén 1997, 41–42.

”itsekkäitä mukavuudenhalujaan” ja toimimaan isänmaan puolesta, sillä sodassa kärsinyttä väestölukua haluttiin kasvattaa.³⁸

Huolimatta yhteiskunnallisesta asemasta sodanaikaisessa arjessa ajatus lapsien hankkimisesta oli kuitenkin varmasti vaikea, vaikka kyseessä olisi ollut parempikin ja turvatumpi elämäntilanne. Myös Lempi pelkäsi ajatusta raskaudesta ja totesi vuoden 1942 syksyllä, että olisi ”kamalaa saada vauva tällaisena aikana”. Pelko ei väistynyt hänen mielestään edes sodan loputtua, sillä hän päätyi vuonna 1946 tekemään abortin. Hän ei maininnut raskautta kirjeissään tai luottautunut enää Annalle, eikä asia olisi varmaan ikinä selvinnyt, elleivät sen seuraukset olisivat paljastuneet viranomaisille.³⁹ Lempi kuitenkin muisteli Stigin odotusta lämmöllä, ja uskoi esimerkiksi vahvasti siihen, että äidin toiminnalla oli vaikutusta lapsen kehitykseen: ”Olen varma, että odottava äiti voi vaikuttaa lapseensa, jos hän on voimakas ja määrätietoinen.”⁴⁰ Odotusaika oli ollut hänelle mielekäs ja tärkeä elämänvaihe aikana, jolloin lapsen saanti tuntui vielä turvalliselta vaihtoehdolta.

Lempi mielsi äitiyden ja vanhemmuuden rakkauden ja hoivan lähtökohdasta, mutta samalla myös perinteisen vanhempi–lapsi-hierarkian kautta – hänen mielestään lasten huonolla käytöksellä tuli olla seurauksia, ja oli oikein että vanhempi oli ajoittain ankara, kunhan teki sen ”vaativasti” ja ”oikeudenmukaisesti”⁴¹ Lempin ydinajatuksen vanhemmuudesta ja äitiydestä voisi luonnehtia kulminoituvan pitkälti siihen, että hänen mielestään lapsen hyvinvointi oli asetettava vanhempien henkilökohtaisten toiveiden edelle, vaikka se olisi johtanut vaikeisiin päätöksiin, kuten lapsen poislähtettämiseen tai pidennettyyn oloon Ruotsissa.⁴² Lapsen hyvinvoinnin ajaminen oli myös lukuisien muiden suomalaisäitien ensisijainen motiivi, joka vaikutti heidän päätöksenteon taustalla.⁴³ Tämä oli luonnollinen osa myös vallinnutta yhteiskunnallista äitiysnarratiivia, jossa naisten subjektiivuuden muut osat hiljenivät heidän äitiytensä taustalla.

Lempille oli tärkeää, että hänestä välittyvä kuva kirjeiden kautta on hyvä, samoin kuin kirjeiden ulkopuolisten ihmisten ajatukset hänestä sekä ihmisenä että äitinä. Hän pohtii usein

---

³⁸ Helén 1997, 47.

³⁹ Salin 2002, 230.

⁴⁰ Salin 2002, 148. Lempiltä Annalle, 14.6.1944. Hän kertoi kuunnelleensa raskausaikanaan klassista musiikkia, jotta myös Stig arvostaisi musiikkia kasvaessaan.

⁴¹ Salin 2002, 130. Lempiltä Joelille, 29.3.1944.

⁴² Salin 2002, 61. Esimerkiksi vuoden 1942 lopulla Lempi kirjoittaa Annalle, että on samaa mieltä Joelin kanssa siitä, että suomalaisäidit eivät saisi vielä vaatia lapsia takaisin luokseen, sillä olot ovat liian epävarmat.

⁴³ Nehlin 2024, 59.

ääneen sitä, että toivottavasti Anna ei pidä häntä outona tai suutu hänelle kirjeiden sisällöstä ja turhasta huolehtimisesta.⁴⁴ Oman ailahtelevaan terveyteensä hän suhtautui melko kylmähermoisesti, ja päivitteli lähinnä sitä, jos joutui olemaan pitkään paikallaan, eikä pystynyt työskentelemään.⁴⁵ Hän oli työteliäs ja käsillä tekemistä arvostava nainen, joka piti taiteesta ja muodista, käytännönläheisistä arvoista ja rakasti läheisiään. Oma lapsi oli Lempille tärkeä aarre, jonka hyvinvoinnin takaaminen oli hänen tärkein tehtävänsä, ja joka myös helpotti vaikeuksista selviämistä. Nämä palikat toimivat myös monen muun sodanaikaisen äidin identiteetin pohjarakenteina.

2.3 Äitiys ja avioliitto

Pieni kultani, ethän unohda äitiä tai isääsi Aimoa. Hän on aika surullinen kun ajattelee, että et muista omaa isää nyt kun sinulla on isänä pappi Joel. Mutta et sinä äidin sydänpäpynen meitä unohda.⁴⁶

Äitiys on samalla hyvin ruumiillisesti läpäisevää, mutta myös institutionaalista ja kulttuurisesti rakentunutta.⁴⁷ Esimerkiksi Ilpo Helén on kuvaillut, että äidin ruumis on myös yhteiskunnallinen ruumis, erityisesti siihen liittyvien politisoituneiden toimien ja kysymysten takia.⁴⁸ Äidit kantavat ja muovaavat lapset omalla kehollaan, ja osaltaan vastuu lapsien ensisijaisesta hoivasta on helppo mieltää juuri tämän fyysisen linkittyneisyyden kautta. Toisaalta aikalaisymmärrys oikeaoppisesta naiseudesta äitiyden ja avioliiton kautta eli myös institutionaalisella tasolla esimerkiksi lainsäädännössä. Suomalaisia äitejä tutkineen Kirsi Nousiaisen mukaan eräs äitiyden tarkastelu-ulottuvuuksista rakentuu relatiivisesti isään. Vanhempien parisuhteella on paljon merkitystä siihen, millaisena kasvatusyksikkönä aviopari voi lapselle toimia, ja millaisissa rooleissa kumpikin vanhempi esiintyy.⁴⁹

Avioliitto voidaankin nähdä elintärkeänä osana yhteiskunnallisesti hyväksyttävää äitiyden rakentumista pitkälti läpi länsimaisen historian 1900-luvulle asti. Avioliitto toimi myös valtion välineenä väestönkontrollissa. Ydinperhemalli muodostui yhteiskuntaelämän ”perussoluksi”, jossa naiset saavuttivat rajallisen toimijuutensa osana patriarkaalista valtaa, jota väritti

⁴⁴ Salin 2002, 168. Lempiltä Annalle, 29.10.1944.

⁴⁵ Salin 2002, 89. Lempiltä Joelille, 27.9.1943. Lempillä oli sodan aikana erinäisiä ”sydänvaivoja”, joiden hän myöhemmin uskoi johtuneen vatsan alueella sijainneesta kasvaimesta, joka leikattiin vuonna 1944.

⁴⁶ Salin 2002, 87. Lempiltä Stigille, 24.8.1943.

⁴⁷ Vuori 2010, 114.

⁴⁸ Helén 1997, 48.

⁴⁹ Vuori 2010, 122.

voimakkaimmin heidän olemuksensa äiteinä.⁵⁰ Sota-ajan yhteiskunnassa avioliiton ulkopuolella synnyttäneet äidit saattoivat joutua laajan paheksunnan kohteeksi, ja heidän lapsillaan oli myös usein haasteita integroitua ympäröivään yhteisöön.⁵¹ Avioliiton ulkopuoliset sukupuoli-suhteet johtivat tasapuolisesti uuden elämän syntyyn aivan kaikissa yhteiskuntaluokissa, joskin varallisuus ja verkostoituneisuus helpottivat tilanteesta selviämistä. Avioliiton merkitystä äitiyteen heijastelee myös Lempin ja Aimon myrskyinen suhde. Pariskunta oli alun perin avioitunut ensisijaisesti Lempin toiveesta hankkia lapsi, mikä osaltaan heijastelee aikakauden henkeä ja avioliiton edellytystä sille, mikäli halusi kasvattaa lapsen yhteiskunnallisesti tuetussa asemassa. Lempin suhtautuminen Aimoon vaihtelee sodan vaiheiden mukaan – fyysinen etäisyys oli ajanut parin melko erilleen ennen Stigin lähettämistä Ruotsiin. Sodan eri vaiheissa suhde oireili ympäristön olosuhteiden mukana, ja aina ajoittain vaikeampina aikoina Lempi harkitsi ahdingossaan avioeroa.⁵²

Avioliitto ja miehisen vallan hegemonia vaikutti myös hyvin konkreettisesti hänen toimintamahdollisuuksiinsa yksilönä; hän ei esimerkiksi saanut mieheltään lupaa lähteä Rovaniemelle hankkimaan perheelle lisätienestettä tarjoilijana. Tämän hän spekuloi johtuvan Aimon mustasukkaisuudesta Lappiin sijoitettuja saksalaisia upseereita kohtaan, joille hän ”rupeaisi flirttailemaan”.⁵³ Hän suhtautui asiaan kirjeissään melko neuvottomasti, sillä hän oli jo varannut matkaliput sekä ilmoittanut saapumisestaan, ja näin ollen joutui järjestelemään suunnitelmansa täysin uudelleen. Erityisesti sodan loppua kohden huhupuheet suomalaisnaisten epäilyttävästä ja riettaasta käytöksestä ulkomaalaisten upseerien kanssa elivät aina eturintaman poteroista urbaanimpiin ympäristöihin.⁵⁴

Kirjeistä välittyi myös Lempin myötämielinen suhtautuminen Aimoa kohtaan, kenties erityisesti juuri tämän isyyden kautta. Lempillä itsellään oli ollut hyvin turvallinen suhde omaan isäänsä, ja hän luonnehtiikin Stigille kirjoittamassaan tekstissä vanhemmuutta seuraavasti: ”Lapsella pitää olla joko isä tai äiti joka on niin hyvä ystävä, että hänelle voi kertoa leikeistään ja murheistaan ja ihan kaikesta.” Kirjeissään Lempi välittää aina myös vain suomea puhualta aviomieheltään terveisiä lapselleen, ja korostaa sitä, että he molemmat rakastavat

---

⁵⁰ Helén 1997, 104.

⁵¹ Toisaalta esimerkiksi 1800-luvun kyläyhteisöissä aviottomia lapsia synnyttäneitä äitejä myös puolustettiin voimakkaasti, ja heidän isiään painostettiin maksamaan elatusmaksuja. Saarimäki 2017, 76.

⁵² Salin 2002, 31. Lempiltä Annalle, 14.8.1942.

⁵³ Salin 2002, 135. Lempiltä Annalle, 23.4.1944.

⁵⁴ Kivimäki 2013, 230.

Stigiä kovasti; “Kyllä me molemmat tiedämme, että maailma on täynnä reippaita poikia, mutta sinä pikkuinen Stig-Olof olet meidän mielestämme kaikkein paras.”⁵⁵

Kuitenkin erityisesti sodan loputtua asuntopulan kärjistymishetkellä ja Stigin ollessa vastahakoinen palaamaan kasvattivanhempiensä luota Suomeen, Lempi kirjoitti harkitsevansa jopa Aimosta eroamista ja uuden aviomiehen etsimistä Ruotsissa, jotta he voisivat pojan toiveesta jäädä asumaan Ruotsiin.⁵⁶ Tämä heijastelee Lempin suhtautumista avioliittoon pohjimmiltaan hyvin pragmaattisella tasolla. Vaikka hän olikin kiitollinen aviomieheltään “saamastaan ystävällisyydestä” ja vaikutti iloitsevan suhteen lähentymistä sodan loppupuoliskolla, Lempille hänen poikansa hyvinvointi, sekä äidin ja lapsen yhdessäolo oli tärkeämpää kuin hänen avioliittonsa.⁵⁷ Pragmaattisuudesta huolimatta, ja osin juuri sen takia, taiteilijahenkinen Aimo oli hänelle myös elämänkumppani, joka toi vaihtelevasti tukea ja seuraa sodan eri vaiheissa. Eniten avioparia vaikutti kirjeenvaihdon aikana kuitenkin yhdistävän jaettu vanhemmuus ja ikävä Stigiä kohtaan.

---

⁵⁵ Salin 2002, 141. Lempiltä Stigille, 6.6.1944.

⁵⁶ Salin 2002, 163. Lempiltä Annalle, 26.9.1944.

⁵⁷ Salin 2002, 187. Lempiltä Annalle 3.5.1945. Kirjeessään hän kertoo, kuinka Aimosta on tullut kiltti ja ystävällinen, ja että hän ei lähde enää iltaisin yksin ulos.

3 Poissaolon vuodet - välimatkan henkinen ja fyysinen ulottuvuus

3.1 Päätöksen vaikeudesta lähdön hetkeen

[–] Helsinki ei ole enää mikään paikka lapselle. On raskasta valvoa kaiket yöt siinä pelossa, että mitä tahansa voi tapahtua.⁵⁸

Valinta lapsien lähettämisestä Ruotsiin on monissa lähteissä kuvattu äitien päätösvallan alle putoavaksi ratkaisuksi, mikä pitkälti selittyy yhteiskunnan sodanaikaisesta järjestäytymisestä erityisen sukupuolittuneena olotilana, jossa kotirintamaa leimasi naisellinen päätösvalta ja lähempänä eturintamaa taas miesten tila.⁵⁹ Tällöin äidit toimivat lastensa ensisijaisina huoltajina, ja sodan suorat ja epäsuorat vaikutukset jälkipolven huolenpitoon ovat olleet ennen kaikkea naisten vastuulla. Esimerkiksi aviomiehen rintamapalveluksen aikana naisilla ei sodan kaikissa vaiheissa välttämättä ollut edes mahdollisuutta käydä kirjeenvaihtoa heidän kanssaan rintaman kirjekiellon takia. Eräs Nehlinin tutkimuksessa esiintynyt äiti pohti kirjeissään sitä, kuinka hänen rintamalla oleva aviomiehensä suhtautuisi lapsien poislähettämiseen, mutta onnistui lopulta rauhoittelemaan itseänsä sillä, että mieskin haluaisi lapsien parasta.⁶⁰

Useat äidit pelkäsivät lapsille vaarallista matkaa, eivätkä halunneet erottaa jo valmiiksi erillään olevaa perhettä toisistaan entisestään. Hidastavin tekijä äitien päätöksenteossa oli kuitenkin selkeästi se, että ajatus lapsen poislähettämisestä kauhistutti, ja sen herättämät tunteet olivat hyvin vaikeita.⁶¹ Lempi oli kuitenkin viettänyt naapurimaassa talvisodan aikaan 3 kuukautta, ja hänen päätöksensä poikansa lähettämisestä turvaan oli kenties juuri siksi melko rationaalisesti johdateltavissa jatkosodan syttyessä. Hän tiesi Ruotsin olojen vakaudesta ne itse todistaneena, eikä voinut perustella lapsensa pitämistä Suomessa hyvällä omatunnolla. Myös monet Nehlinin tutkimista äideistä tarroutuivat ajatukseen itsekkyydestään puntaroidessaan lapsiensa lähettämistä; koska tilanne Ruotsissa oli parempi, oli myös lapsen edun mukaista päästä lähtemään, vaikka vanhemmille se olisikin kova paikka. Sen lisäksi ihmiset uskoivat laajasti rauhan nopeaan tuloon – lapset lähetettiin ulkomaille ensisijaisesti siinä toivossa, että he pääsevät pian takaisin kotiin.⁶²

⁵⁸ Salin 2002, 118. Lempiltä Annalle, 17.2.1944. Salinin perhe oli selvinnyt alkuvuoden raskaista pommituksista, ja Lempi ja Elli alkoivat epätoivoisesti järjestelemään Uffen lähettämistä Ruotsiin.

⁵⁹ Kivimäki 2013, 223.

⁶⁰ Nehlin 2024, 52, 60. Dagmar Lantto oli äiti, jonka kolme lapsista asui jo muualla, joten hänelle ajatus 3- ja 5-vuotiaista sisaruksista luopumisesta oli aluksi tuntunut mahdottomalta.

⁶¹ Nehlin 2024, 52.

⁶² Nehlin 2024, 48.

Valintaperusteet lapsien lähettämiseksi organisoidun toiminnan kautta vaihtelivat vuosien saatossa. Talvisodan aikaan pääasialliset perusteet olivat esimerkiksi isän palvelus tai kaatuminen rintamalla, yleinen köyhyys, perheen lapsien runsaslukuisuus ja evakkous.⁶³ Kriteereitä kuitenkin lievennettiin, ja myöhemmin jatkosodan aikana lapsia lähetettiin eriävämmistä taustoista ja hiukan laajemmasta ikäjakaumasta. Lapsia lähetettiin Ruotsiin myös epävirallisia teitä pitkin, mikä osaltaan kielii tuttavaverkostoista ja mahdollisesti myös joidenkin suomalaisperheiden varallisuudesta, mikä on mahdollistanut valtiollisen valintaprosessin ohittamisen.⁶⁴ Myös Uffe, Lempin siskonpoika, saatiin järjestettyä Ruotsiin nimenomaan rahan ja Lindströmien perheen kontaktien avulla. Elli oli avioitunut varakkaaseen sukuun, ja vaikka perhe oli sodan aikana joutunut luopumaan isosta osasta omaisuuttaan, Salinit onnistuivat helmikuun pommituksen jälkeen vuonna 1944 järjestämään siirron melko nopeasti, mikä antoi helsinkiläissiskoksille mielenrauhaa alun valheellisen shokkiuutisen jälkeen, kun selvisi että Uffe ei ollutkaan kuollut Ruotsiin saapuessaan lavantautiin, vaikka heille oli ensin ilmoitettu niin.⁶⁵

Matkaan lähtevät lapset pyrittiin valmistelemaan mahdollisimman hyvin, ja esimerkiksi Ruotsista saatettiin puhua positiiviseen ja seikkailumieliseen sävyyn. Äidit eivät halunneet välittää omia vaikeita ajatuksiaan ja pyrkivät piilottamaan vaikeimmat tunteensa, jotta pelko tai ahdistus ei olisi tarttunut lapsiin.⁶⁶ Sijoitusperheet eivät tavallisesti olleet vanhempien tiedossa ennen lapsen saapumista naapurimaahan, jossa lapset ensin olivat karanteenissa vastaanottokeskuksissa ennen siirtymistään ruotsalaiskoteihin. Myös Lempi oli ennen matkaa ollut huolissaan huonoista kasvattivanhemmista, mutta hänen onnekseen Lindströmien perhe osoittautui lämpimäksi ja vastaanotti Stigin avoimin sylin, haluten samalla säilyttää tiiviin yhteydenpidon Lempiin.⁶⁷

Lapsen lähtö oli useammille äideille raastava mullistus, joka kulki heidän mukansa uudessa yksinäisessä sodanaikaisessa arjessa päivisin ja öin. Erityisen vaikeaa oli, jos lähdön tilanne oli ollut haastava, eikä lapsi olisi halunnut erota vanhemmastaan. Tällöin ei ollut tavatonta, että äidit syyttivät itseään ja katuivat tekemäänsä päätöstä pitkään lapsen Ruotsiin saapumisen

---

⁶³ Kavén 2004, 62–64.

⁶⁴ Salminen 2007, 179, 184. Lapsia siirrettiin Ruotsiin ja Tanskaan yksityisesti myös paljon eri yhteisöjen ja organisaatioiden kautta. Helsingin pommitusten jälkeen vuonna 1944 myös lastensiirtokomitean kautta siirtoa hakeneiden yksityislusten määrä kasvoi.

⁶⁵ Salin 2002, 124–126. Tiedon kulku maiden välillä oli ajoittain huonoa.

⁶⁶ Nehlin 2024, 44, 53.

⁶⁷ Kaikki ruotsalaiskotien sijoitusvanhemmat eivät kommunikoineet yhtä tiiviisti suomalaisperheiden kanssa, ja se aiheutti monille suomalaisäideille ahdistusta. Ks. Nehlin 2024, 92.

jälkeenkin.⁶⁸ Eräs Nehlinin tutkimuksen suomalaisäiti, joka lähetti vastahakoisen 4-vuotiaan Niko-poikansa kuvaili lähdön hetkeä kirjeessään piinaavasti: ”Sydämeni särkyi. Huijasin häntä, huijasin häntä. Mutta mitä olisin voinut tehdä? En voi huolehtia hänestä täällä.”⁶⁹ Muistikuva omasta lapsesta, jota kiskot kuljettavat pois painautui sodan aikana tuhansien suomalaisnaisen mieleen. Lempin kirjoittaman perusteella Stigin lähtö oli melko rauhallinen tapahtuma, ja hän kuvailee pojan lähteneen reippaasti kohti Ruotsia.⁷⁰ Monille pienemmille lapsille oli vaikeaa lähdön aikana ymmärtää tilanteen todellinen luonne, ja he ajattelivat äitinsä seuraavan perässä, tai pääsevänsä hyvin pian takaisin kotiin. Jotkut lapset eivät olisi halunneet lähteä ollenkaan, ja joidenkin äitien piti järjestää ulkopuolinen saattaja juna-asemalle, sillä he eivät itse kyenneet katsomaan lapsensa lähtöä.⁷¹ Lempi saattoi Stigin itse junaan, ja muisteli sitä usein kirjeissään, välillä vierailen rautatieasemalla ja katsellen höyryjunia eläkkeen hetken uudelleen.⁷²

Useimmille suomalaisäideille päätös lapsen lähettamisestä Ruotsiin oli hyvin vaikea, ja sitä puntaroiitiin tarkkaan. Erityisesti sellaisille äideille, joilla oli aviomies rintamalla ja vain yksi lapsi, saattoi ajatus erilleen joutumisesta tuntua aivan mahdottomalta. Sota-ajan raskas arki ajoi silti monet vanhemmat tukalan valinnan eteen. Lasten hoito saattoi olla hyvinkin monimutkaista järjestää, mikäli lähellä ei asunut sukulaisia tai tuttavvia, joilla olisi ollut aikaa auttaa, ja moni nainen joutui työskentelemään pitkiä työvuoroja jopa öisin huolehtiakseen perheestään. Tämän lisäksi alueilla, joilla ilmahälytyksiä oli usein, saattoi näky ahdistuneista lapsenkasvoista muuttaa vanhempien suhtautumista asiaan nopeallakin aikataululla. Lempin sis-konpoika Uffe oli ollut monta vuotta Helsingissä kotonaan perheensä luona, mutta jatkosodan loppupuolen raskas ilmaisku sai siskokset toimimaan nopeasti.⁷³

Vaikka Lempille – ja myöhemmin myös Ellille – päätös heidän poikiensa lähettamisestä Ruotsiin tuntuikin oikealta valinnalta, ei se silti poistanut erossaolon tuomaa ikävää. Todista-essaan sodan tuomaa ahdinkoa läheistensä ja tuntemattomien lapsien kasvoilla, oman lapsen turvassa oleminen toi heille kuitenkin helpotusta. Tämä ikävän ja helpotuksen yhteen kietou-tuminen oli yleistä sotalapsien äitien mielissä – lapsen turvaan pääsy sai huokaisemaan

⁶⁸ Nehlin 2024, 56. Esimerkiksi eräs äiti yritti saada lapsensa takaisin kirjoittamalla vetoimuksen suoraan Maja Sandlerille. Kirjeiden perusteella ei selviä, saiko äiti lapsensa takaisin.

⁶⁹ Nehlin 2024, 57. Lainaus käännetty ruotsin kielestä.

⁷⁰ Salin 2002, Lempiltä Annalle, 27.3.1944. Kirjeessä Lempi muisteli poikansa 2-vuotislähtöpäivää, ja kirjoitti kuinka Stig ei ollut vielä tuolloin osannut lausua sanaa ”Ruotsi” kunnolla.

⁷¹ Nehlin 2024, 54.

⁷² Salin 2002, 179. Lempiltä Annalle, 16.2.1945.

⁷³ Nehlin 2024, 56.

helpotuksesta, mutta samalla heidän poissaolonsa toi mukanaan huolta ja ahdistusta. Moni äiti kuitenkin valitsi mieluummin henkilökohtaiseksi taakakseen ikävän ja fyysisen välimatkan lapseensa sen sijaan, että olisi jättänyt heidät konkreettisen vaaran tielle. Vaikka jotkut ka-tuivatkin lapsiensa lähettämistä, useimmat äidit kokivat kuitenkin tehneensä tilanteessa oikean valinnan.⁷⁴

3.2 Arjen selviytymiskeinot tyhjässä kodissa

Sota on kovaa ja raskasta, se vaatii ihmisiltä paljon. Ei saa pelätä eikä menettää hermojaan. Jos rupeaa pelkäämään ja hermostuu, peli on menetetty. Täytyy vain tehdä lujasti sitä työtä, mikä on käsillä ja mihin on mahdollisuus. Silloin jaksaa valvoa ja seisoa yön ulkona, jos on pakko.⁷⁵

Tuhansien muiden suomalaisnaisten tavoin Lempin oli löydettävä selviytymiskeinot uudenlaisen arjen keskellä, jossa oma lapsi ei ollut läsnä. Nehlinin tutkimuksen pohjalta voi jaotella esimerkiksi neljä tavanomaisinta selviytymiskeinoja, jotka Lempin ohella esiintyvät muiden suomalaisäitien kirjoittamissa kirjeissä useasti, ja jotka toivat naisille helpotusta ja keinoja jä-sennellä ikävää arjessaan. Työnteko onkin yksi näistä keinoista, johon Lempin tavoin moni muu äiti heittäytyi saadakseen rauhaa omilta ajatuksiltaan ja jouduttaakseen ajan kulumista. Tekeminen, työskenteleminen ja touhuaminen torjui ikävää kuitenkin vaihtelevalla menestyk-sellä ja tehokkaammin päiväsaikaan – öisin, kun piti maata sängyssä odottamassa unta, oli monen äidin mielessä oman lapsensa kasvot.⁷⁶ Tällöin oli myös tyypillisempää, että ajatukset lähtivät laukkaamaan ja ikävä nosti päätään. Lempi kirjoittaa levottomuudestaan eräässä kir-jeessään muutamaa kuukautta Stigin lähettämisen jälkeen: ”Herään yöllä monta kertaa ja nou-sen ylös peittääkseni hänet ja katsoakseni nukkuuko hän hyvin oma Kalle-nukke kainalos-saan. Sitten on pakko ottaa esille hänen valokuvaansa ja katsoa sitä hetken ennen kuin voin mennä uudestaan nukkumaan.”⁷⁷

Lapsista otettujen valokuvien katseleminen ja asettaminen näkyville kodissa olivat työnteon ohella toinen tavoista, jolla kaipuuta pyrittiin helpottamaan. Ruotsista saatuja otoksia vaalit-tiin rakkaudella ja ihmetyksellä, ja vanhemmat lähettivät naapurimaahan innokkaasti myös it-sestään kuvia, jotta lapset eivät unohtaisi heitä.⁷⁸ Stigistä saatujen kuvien Lempi pyysi Annaa lähettämään kuvan myös hänestä itsestään ja oli onnellinen koko perheen näkemisestä

⁷⁴ Salin 2002, 121. Lempiltä Annalle, 28.2.1944.

⁷⁵ Salin 2002, 122.

⁷⁶ Nehlin 2024, 79.

⁷⁷ Salin 2002, 24. Lempiltä Annalle, 29.6.1942.

⁷⁸ Nehlin 2024, 79–80.

valokuvien välityksellä, sillä näin hän pystyi kuvittelemaan tuntevansa heidät paremmin. Vaalitut valokuvat, joita esiteltiin innokkaasti myös läheisille ja tuttaville, toimivat lapsen hyvinvoinnin ja kasvun konkreettisena todisteena ja muistutuksena, mutta välillä myös pahensivat vanhempien tuntemaa ikävää. Myös Lempille valokuvat Stigistä olivat valtava ilon aihe, vaikka hänen samalla piti seurata, kuinka nopeasti lapsi kasvoi ja muuttui erossaolon aikana. Kun oma lapsi ei voinut olla fyysisesti läsnä, haluttiin hiljaisen kodin yksinäisyyttä kuitenkin pehmentää kuvien ja konkreettisten muistojen avulla.⁷⁹

Läheiset ihmissuhteet ja erityisesti naisverkostot toivat sodanaikaisille äideille erityistä turvaa, ja yhden tavan käsitellä ikävää omaan lapseen. Miesten ja lasten poissaolon aikana nämä suhteet rakentuivat esimerkiksi ystävien, kollegoiden ja sisarusten varaan. Ellin jatkuva läsnäolo Lempin kirjoittamissa kirjeissä maalaa kuvan siskosten lähekkäin eletystä arjesta, jonka he jaikoivat tukeutuen toisiinsa. Eräässä kirjeessään Stigille Lempi kertoo, kuinka on aina asunut siskonsa kanssa yhdessä, ja että he eivät ”osaa ajatellakaan muunlaista asumista.”⁸⁰ Lempin ja Ellin suhde oli tiivis ja heidän välillään vallitsi myös syvä ystävällinen toveruus, ja yhteinen huoli rintamalla taistelevasta Arne-veljestä ja Ellin aviomiehestä Hugosta. Myös jaettu kokemus lapsen poissaolosta yhdisti siskoksia sodan loppupuolella ja helpotti kokemuksen ymmärtämistä puolin ja toisin, ja näin ollen myös sopivan vertaistuen antamista. Kaikki naiset eivät kuitenkaan asuneet sukulaistensa läheisyydessä, ja he löysivät tukea esimerkiksi työpaikoiltaan, joissa lapsista ja Ruotsista saapuneista kirjeistä keskusteltiin yhdessä, samalla kun kokemusta äitiydestä ylläpidettiin etäältä.⁸¹

Sotalapsien äitien merkittävin voimavara arjessa olikin yhteydessä juuri kirjeenvaihtoon ruotsalaisperheiden kanssa, sillä tieto oman lapsen hyvinvoinnista oli äideille mittaamattoman tärkeää. Kommunikaation tason perheiden välillä voi nähdä olevan suoraan yhteydessä siihen, kuinka hyvin suomalaisäidit voivat. Kirjeet, jotka useasti olivat sijoitusperheen äitien kirjoittamia, sillä lapset olivat vielä liian nuoria kirjoittamaan itse, tarjosivat suomalaisäideille ainoan yhteyden omaan lapseen ja tavan osallistua heidän kasvattamiseensa. Tämä näkyy myös Lempin kirjoituksessa. Mikäli kului pitkä aika, jolloin Ruotsista ei saapunut kirjettä, mieltä alkoi helposti kalvamaan katastrofiajattelu; ”Minusta on tullut niin hermostunut ja mielessäni pyörii kaikenlaisia epäilyksiä, ajattelen Olofia herkeämättä. Onko hän terve? Ehkä hän on jotenkin sairas, kun et ole kirjoittanut mitään hetkeen. Yhtenä hetkenä olen varma, ettei siellä

⁷⁹ Salin 2002, 36–37, 147.

⁸⁰ Salin 2002, 190. Lempiltä Stigille, 8.5.1945.

⁸¹ Nehlin 2024, 81.

voi mitään paha tapahtua ja sitten kaikki mahdolliset kauhut iskevät taas mieleeni.”⁸² Lapsesta saapuneen informaation arvo oli vanhemmille hyvin arvokasta – kirjeitä luettiin ja katseltiin yhdessä kaikkien läheisten toimesta, tavallisesti useaan otteeseen. Myös Lempi luki kirjeitä ääneen esimerkiksi Ellille ja aviomiehellensä Aimolle, joka myös halusi kuulla uutiset lapsestansa. Kirjoittaminen myös auttoi selventämään omia ajatuksia, ja usein moni murhe tuntui omassa mielessä vähän pienemmältä, kun sen oli saanut jaettua jollekin muulle.⁸³

Soittomahdollisuus Ruotsiin vaikuttaa olleen harvinaisempaa, sillä Nehlinin tutkimuksessa ei ole mainintoja vanhempien välillä käydyistä puheluista. Lempillä tällainen mahdollisuus kuitenkin oli – ensimmäinen puhelu perheiden välillä sovittiin etukäteen kirjeen kautta kellon-aikojen ja paikan perusteella vuoden 1944 loppukesästä. Lempi muisteli tapahtunutta jälkikäteen: ”Kätteni alkavat vapista aina kun olen jännittynyt. Silloinkin, kun soitin sinulle ja Olof oli puhelimesta. En osaa edes sanoa, miltä tuntui kuulla rakkaan lapsensa ääni niin monen vuoden jälkeen.”⁸⁴ Puhelut, joita perheiden välillä käytiin vasta sodan loppupuolella muutama otteeseen, toivat myös Annan ja Lempin kirjeenvaihdon aikana solmimaa ystävyysuhdetta läheisemmäksi. Lempi totesikin eräässä kirjeessään, että parivaljakolla riitti puhuttavaa, kun taas Joel vaikutti hänestä ujommalta: ”Sinulla ja minulla on aina niin paljon puhumista, ettei kolme minuuttia riitä mihinkään. Kai me naiset olemme reippaampia ja vapaampia puhumaan kuin miehet.”⁸⁵ Lempin lämmin suhtautuminen Annaan onkin läsnä jokaisessa hänen kirjoittamassaan kirjeessä.

Monet suomalais- ja ruotsalaisäidit solmivat vaikean tilanteen keskellä syvän ystävyysuhdetten, jota yhdisti rakkaus yhteiseen lapseen, mutta samalla luottamus toisiaan kohtaan myös heidän äitiydensä ulkopuolella. Naiset tarjosivat tukea ja turvaa toisilleen sodan eri vaiheissa – Anna lohdutti ja tuki sodan aikana sanoillaan lastaan kovasti ikävöivää Lempää, ja vastavuoroisesti Lempi surullista Annaa, kun tämä joutui valmistumaan lähettämään Stigin takaisin Suomeen olojen vakauduttua. Myös monet muut naiset Lempin ja Annan tavoin uneksivat mahdollisuudesta päästä kahvittelemaan ja juttelemaan keskenään sodan päätyttyä, mikä kieli kirjeenvaihdon ja yhteydenpidon arvokkuudesta.⁸⁶ Toisaalta joissain tapauksissa pinnalle oli saattanut yhteydenpidon myötä nousta myös vaikeita tunteita, mikäli yhteisen

⁸² Salin 2002, 51. Lempiltä Annalle, 26.11.1942.

⁸³ Nehlin 2024, 130–131.

⁸⁴ Salin 2002, 160. Lempiltä Annalle, 24.8.1944.

⁸⁵ Salin 2002, 166. Lempiltä Annalle, 26.10.1944.

⁸⁶ Nehlin 2024, 128.

äitiyskokemuksen jakaminen oli ollut vaikeaa, ja esimerkiksi kasvatukseen liittyvät näkökulmat olivat eronneet.⁸⁷ Lempi ja Anna olivat kuitenkin samanhenkisiä työläisnaisia, joiden näkökulmat elämästä ja äitiydestä yhtenivät aina vaatetustyyliin asti. Nämä tekijät olivat varmasti myös osaltaan vaikuttamassa sen taustalla, että naisten välillä vallitsi niin syvä luottamus.

Sinä olet ollut lapselleni äiti monta vuotta. Olet jakanut huoleni ja murheeni. Olet keventänyt taakkaani kaikkina näinä vaikeina ja pitkinä vuosina. Ei sellaista voi koskaan unohtaa. On kuin olisimme tunteneet toisemme koko elämämme ajan.⁸⁸

Tukiverkoston, työnteon, valokuvien ja kirjeenvaihdon lisäksi mainitsisin vielä elämäntarinan vaikutuksen arjesta selviytymisestä. Lempin resilienssiä, eli jaksamis- ja palautumiskykyä, ei voi hänen tapauksessaan mielestäni selittää aivan täysin pelkästään uskonnollisen vakaumuksen kautta, mutta kristinusko toi helpotusta hänen mielenmaisemaansa monen aikalaisen tavoin. Sodan konkreettisiin seurauksiin, kuten ilmahälytyksiin, pommituksiin ja elintarvikepulaan Lempi vaikutti asennoituvan pääpiirteittäin hyvin rauhallisesti, ja näki tärkeäksi sen, ettei paniikin antanut juurtua mieleen. Sota teki ympäröivistä oloista monella eri tavalla ennustamattomia, ja Lempin suhtautuminen tähän muutoksen uhkaan ja pelon ilmapiiriin muuttui vuosien myötä vielä enemmän nykyhetken tarrautuvaksi: ”Minä olen opetellut ottamaan yhden asian kerrallaan, enkä aio surra ja huolehtia etukäteen.”⁸⁹ Näin hän luonnehti mielenmaisemaansa muutamaa kuukautta pommituksen jälkeen vuonna 1944, kun perheen koti oli taas tuhoutunut.

Kivimäki kuvailee kuinka fatalismi, eli uskomus ylhäältä päin ja ennalta määrätystä ihmis-kohtalosta, toimi myös monelle rintamasotilaille mielen lujituskeinona pelkoa ja paniikkia vastaan.⁹⁰ Kun kaikki on päätetty etukäteen jonkun suuremman voiman toimesta, oli ihmisen helpompaa ajaa itsensä toteuttamaan tätä suurta suunnitelmaa, johon sodankäyntikin kuului. Myös Lempin sodanaikainen mielenmaisema sisälsi näitä piirteitä: ”Ihmisen ei pidä suunnitella liikoja tai ajatella tulevaisuutta, sillä niin on kuin Sanassa sanotaan: ihminen päättää, Jumala säättää. Mitä me pienet ihmiset olemme tämän totuuden rinnalla? Emme mitään.

---

⁸⁷ Nehlin 2024, 133.

⁸⁸ Salin 2002, 199. Lempiltä Annalle, 23.8.1945.

⁸⁹ Salin 2002, 86. Lempiltä Joelille, 17.8.1943.

⁹⁰ Kivimäki 2013, 212.

Ihminen rakentaa murha-aseita yhden toisensa jälkeen, mutta on voimaton, kun tulivuori purkautuu tai maa järisee.”⁹¹

Toisaalta fatalismi oli myös herkkää säröilemään. Lempin läheiset olivat säästyneet sodassa suuremmilta vammoilta ja menetyksiltä, mikä osaltaan oli lujittanut uskoa asioiden järjesty- misestä. Kuitenkin, samalla kun sotilaiden fatalismi horjui rintamalla esimerkiksi haavoittu- misen seurauksena, myös kotirintamalla aggressiiviset pommitukset, pelko Suomen häviöstä ja konkreettisimmillaan esimerkiksi kodin tuhoutuminen heikensi ajatusta näkymättömästä suojasta ja tummensi ihmisten tulevaisuushorisontteja.⁹² Kuitenkin, oli kyseessä sitten rinta- masotilas tai kaupunkilaisäiti, elämässä oli liikuttava eteenpäin ja selvittävä arjesta. Luovutta- minen ei ollut vaihtoehto siinä kertomuksessa, jota sodanaikainen Suomi pyrki rakentamaan. Tämä ajatusmaailma heijastui ja konkretisoitui tavallisten kansalaisten mieliin, ja monet sel- laiset kohtalot, jotka eivät sopineet tähän muottiin, haluttiin vaihtaa julkisessa tilassa. ”On vain jaksettava”-sananparsi vakiintui sodanaikaisen ajattelun ytimeen.⁹³

Nopeatempoisesta talvisodasta eroten asemasotavaiheeseen pitkäksi aikaa jumittunut jatko- sota kiinnitti monet suomalaislapset Stigin tavoin sijoitusperheidensä hoivaan jopa useiksi vuosiksi. Oman lapsen, tai monilapsisissa perheissä jopa useamman lapsen, poissaolo aiheutti äideille huolta ja ikävää, joita heidän piti käsitellä erilaisten selviytymiskeinojen avulla. Ikä- vällä oli sekä fyysinen, että henkinen ulottuvuus, jotka kuroutuivat tiiviisti yhteen.⁹⁴ Työn- teko, valokuvat, tukiverkostot ja kirjeenvaihto olivat tavanomaisimpia tapoja helpottaa erossa- olon nostattamia hankalia tunteita, mutta sota kohteli kaikkia ihmisiä ainutlaatuisella otteella ja uniikeilla vaikeuksilla, eivätkä kaikissa tapauksissa edellä mainitut selviytymismekanitkaan suojanneet lohduttomilta kohtaloilta. Aviomiehen kuolema, tai esimerkiksi oma sairastuminen saattoi viedä äitien uudelleenrakennetulta arjelta pohjan kokonaan, ja romuttaa uskon tulevai- suudesta, mikäli sairaus ei vienyt henkeä.⁹⁵ Eniten äitejä kannatteli vuosien aikana kuitenkin toivo siitä, että vielä jonain päivänä he näkisivät oman lapsensa uudestaan.⁹⁶

⁹¹ Salin 2002, 116. Lempiltä Lindströmeille, 15.2.1944.

⁹² Kivimäki 2013, 214.

⁹³ Salin 2002, 115. Lempikin kirjoitti vuosien aikana lukuisilla eri tavoilla useaan eri otteeseen, että jostain on vain löydettävä voimia.

⁹⁴ Salin 2002, 51. Lempiltä Annalle, 26.11.1942. Kirjeessään Lempi pahoitteli Annalle hermostuneisuuttaan, to- deten: ”Ikävöin häntä niin, että olen aivan sairas.”

⁹⁵ Salminen 2007, 223. Monien lasten kotiolot olivat Suomen päässä huonot, erityisesti jos äiti oli sairastunut.

⁹⁶ Salin 2002, 181, 191.

3.3 Tuntematon oma lapsi – kiitollisuuden ja ikävän ristiriita

Et voi uskoa, miten odotan pikku poikaani. Nyt kun mikään vaara ei enää uhkaa täällä, odotan häntä niin, että oikein sydänlasta särkee. Kun maailma tuntui hajoavan ympäriltä, kiitin Luojaa siitä, että hän sai olla pois täältä. Nyt en saa yön lepoa enkä päivän rauhaa, niin hartaasti odotan sitä päivää kun saan hänet kotiin.⁹⁷

Kun välirauha oli solmittu Neuvostoliiton kanssa syyskuussa vuonna 1944, ja sen seurauksena saksalaiset olivat poistuneet tuhoisasti maan pohjoisosista seuraavan vuoden toukokuuhun mennessä, lapsien palauttaminen takaisin Suomeen nousi vielä aiempaa ajankohtaisemmaksi puheenaiheeksi.⁹⁸ Rauhan kynnyksellä äitien hakemien matkustuslupien määrä yllätti suomalaisviranomaiset. Vaikka tuhannet naiset olivat vuosia kantaneet mukanaan ikävää lapsistaan, sen kaikenkattavuus oli yhteiskunnallisella tasolla jäänyt ymmärtämättä. Suomalais- ja ruotsalaismedioiden ylläpitämä narratiivi lastensiirtoihin liittyen oli sensaatiouutisoinnin ohella sidoksissa kiitollisuuden ja nöyryyden maltilliseen ulosantiin, ja yleinen asenne lehtien ulkopuolellakin kotiuttamista kohtaan oli Ruotsissa vähintäänkin epäluuloinen.⁹⁹ Lapsiin oli kiinnostunut, eikä moni sijoitusperhe olisi halunnut lähettää lasta takaisin Suomeen, jossa olot olivat heidän näkökulmastaan vielä välttävät.¹⁰⁰ Myös Lempin vastauksista voi päätellä, että Lindströmeille ajatus Stigin lähettämisestä takaisin oli vaikea.

Tilanne asetti monet suomalais- ja ruotsalaisperheet kivuliaaseen asetelmaan. Molemmissa maissa haluttiin lähtökohtaisesti aina lapsen parasta, mutta tulkinnat sen saavuttamiseksi erosivat joskus räikeästi. Suomalaisperheissä heidät haluttiin ymmärrettävästi takaisin kotimaahansa ja biologisten, ikävää kovasti potevien vanhempiensa hoivaan, mutta erityisesti pienet lapset olivat vuosien saatossa juurtuneet ja kasvaneet rakastettuna perheenjäsenenä Ruotsissa, eivätkä välttämättä ymmärtäneet, miksi heidän piti matkustaa takaisin Suomeen. Ero tutusta kasvuympäristöstä ja rakkaista ihmisistä sekä omaksutusta kielestä toi tuhansille sotalapsille riipaisevia kasvukokemuksia ja elämänmittaisia haasteita, ja ajoittain jopa syvää katkeruutta omia vanhempia kohtaan.¹⁰¹

⁹⁷ Salin 2002, 192. Lempiltä Annalle, 1.7.1945.

⁹⁸ Salminen 2007, 223, 228. Vuoden 1944 syyskuussa tehdyn välirauhansopimuksen jälkeen paine palauttaa lapset takaisin alkoi kasvamaan tasaisesti. Valtioneuvosto päätti lopullisesti kuitenkin vasta 28.3.1946, että kaikki lastensiirtokomitean kautta siirretyt terveet sotalapset tulisi lähettää takaisin Suomeen.

⁹⁹ Salminen 2007, 229.

¹⁰⁰ Salminen 2007, 231. Tunneperäisten motiivien lisäksi lapsien palauttamiseen liittyi myös lehdissä politisoituneita kysymyksiä esimerkiksi siitä, että palattuaan Suomeen lasten tulisi halutessaan päästä ruotsinkielisiin kouluihin.

¹⁰¹ Salminen 2007, 304–305.

Kokemus oli kuitenkin myös äideille raastava. Rakkaus ja kaipuu omaa lasta kohtaan ei samunut, vaikka lapsi olisi ollut muidenkin hoidettavana. Kotiinpaluun hetki oli vaikea myös silloin, jos lapsi ei ollut saanut kaipaamansa hoivaa Ruotsissa. Tällöin suomalaisvanhempien kohtaaminen saattoi nostaa pinnalle surua ja katkeruutta, ja kysymyksiä siitä, miksi heidät oli hylätty toiseen maahan. Äitien asema oli tällaisessa tilanteessa erityisen haastava: toisaalta lapsen näkeminen toi iloa, mutta heidän varautuneisuutensa ja katkeruutensa syyllisyydentunnetta, joka ei välttämättä ikinä väistynyt.¹⁰²

Myös Lempi kantoi hyvin raskaasti ajatusta siitä, että joutuu erottamaan Stigin kasvattivanhemmistaan ja koki syvää empatiaa Lindströmejä kohtaan – he olivat toimineet Stigin vanhempina pitkään, ja perheiden välillä vallitsi yhteinen ymmärrys siitä, että pojalla tulisi aina olemaan koti molemmissa maissa.¹⁰³ Lindströmeille hän ei suuttunut heidän toiveestaan pitää poika Ruotsissa, vaan vastasi näihin vaikeisiin tunteisiin ymmärryksellä ja lohdulla korostamalla esimerkiksi sitä, että perheet pääsisivät aina vierailemaan toistensa luona halpojen pakkettimatkojen avulla – yhteydenpito tulisi kyllä jatkumaan.¹⁰⁴ Hän oli myös hyväksynyt sen, että joutuisi tutustumaan poikaansa uudelleen, lohduttautuen ajatukseen, että tarjoamalla rakkautta ja hellyyttä ehkä hänen lapsensa alkaisi rakastamaan häntä vähitellen. Se, että Stig oli haluton lähtemään Ruotsista, oli Lempille myös positiivinen asia – se todisti, kuinka hyvät olot hänen pojallansa olivat olleet, ja syvensi hänen kiitollisuuttaan.¹⁰⁵

Kun sosiaaliministeriön päätös Stigin lähettamisestä takaisin Suomeen saapui Lindströmeille 13.8.1945, kumpikin perhe alkoi valmistella lastansa mahdollisimman hyvin hänen paluumatkaansa varten. Ruotsin päässä tämä tarkoitti huolellista pakkaamista; lapsen mukana lähetettiin vaatteita ja ruokaa, sekä esimerkiksi Lempille hiuskampa, sukkapari ja kangasta, sekä Aimolle sähkötyökaluja.¹⁰⁶ Lempi kirjoitti mahdollisimman lohdullisia kirjeitä sekä pojallensa että Lindströmeille, vakuuttaen, että Stigin olot tulisivat Suomessa olemaan paremmat kuin monella muulla. Lähestyvä yhteenpaluun hetki sai hänen ajatuksensa juoksemaan ja kehon virittymään, mitä jos poika vielä sairastuisi, eikä pääsisikään lähtemään?¹⁰⁷ Matka kuitenkin sujui Lempin peloista huolimatta hyvin, ja Stig saapui laivalla Helsinkiin 14.9.1945, ja näki äitinsä

¹⁰² Ks. esim. Anna Takasen muistelmateos *Sinä olet suruni*. Teos kertoo tarinan sotalapsesta, joka jäi Ruotsiin asumaan, mutta aina vierailuidensa aikana Suomessa joutui kohtaamaan usein itkevän äitinsä, jolle pojan, ja myöhemmin tämän omien lapsien, kohtaaminen nosti vuosien saatossa aina vaikeita tunteita pintaan.

¹⁰³ Salin 2002, 202. Lempiltä Joelille, 15.9.1945.

¹⁰⁴ Salin 2002, 189. Lempiltä Annalle, 6.5.1945.

¹⁰⁵ Salin 2002, 164. Lempiltä Annalle, 26.9.1944.

¹⁰⁶ Salin 2002, 197.

¹⁰⁷ Salin 2002, 193. Lempiltä Stigille, 1.7.1945.

ensimmäistä kertaa yli kolmeen vuoteen. Lempi kirjoitti heidän tapaamisestaan Stigin saapumisen jälkeen Joelille.

Rinnassani oli niin ihmeellinen tunne, etten edes tiedä, mitä sanoin hänelle. Hän ei sanonut mitään vaan kietoi kätensä kaulani ympärille ja ne vapisivat ja minä painoin hänen pikku kasvonsa syliini. Niin seisoimme pitkään ja sitten hän irrotti kätensä ja sanoi hyvää päivää. Minä ojensin hänelle kukkaset, joista hän tuli oikein iloiseksi.¹⁰⁸

Suomalaisäitejä tutkinut Kirsi Nousiainen on kuvaillut, että äitiys kulkee äidin mukana, eikä sitä voi jättää lapsen luokse.¹⁰⁹ Tuhannet suomalaisäidit joutuivat talvi- ja jatkosotien aikana tekemään päätöksen lapsensa lähettämistä naapurimaahan turvaan, mutta toive yhteenpalautumisesta kulki heidän mukanaan läpi sota-ajan. Sotalapsien äitien kokemuksia, Lempi mukaan lukien, voi kuvailla juuri suurten ristiriitojen kautta. Syvä kiitollisuus ruotsalaisvanhempia kohtaan kietoutui moniulotteisesti yhteen ikävän kanssa, johon harva äiti löysi hillitsevää lääkettä. Aika kuitenkin liikkui eteenpäin, ja elämistä oli jatkettava sotaolosuhteista ja lapsen poissaolosta huolimatta. Valitettavasti monen äidin pahin painajainen kävi toteen, ja pieni lapsi, jonka ymmärrys rakkaudesta ja elämän turvallisuudesta rakentuu erityisesti nykyhetken varaan, oli saattanut unohtaa suomalaisperheensä jopa kokonaan. Seurasi sydäntäsärkeviä jälleennäkemiä, joissa vanhemman helpotus ja ilo ei aina peilaantunut lapsen kasvoilta.¹¹⁰

---

¹⁰⁸ Salin 2002, 202. Lempiltä Joelille, 15.9.1945.

¹⁰⁹ Vuori 2010, 120.

¹¹⁰ Nehlin 2024, 168.

4 Lopuksi

Lempin ja hänen poikansa yhteiselo Suomessa jäi valitettavan lyhyeksi, sillä Lempi kuoli vain muutamaa kuukautta Stigin saapumisen jälkeen vuonna 1946 puutteellisissa oloissa tehdyn abortin komplikaatioihin. Lindströmien perheelle asiasta viestittiin melko kryptisesti Ellin ja Aimon toimesta, eikä hänen kuolemastaan haluttu keskustella vuosikymmeniä sen jälkeenkään. Aimo ei lähettänyt Stigiä takaisin Ruotsiin, joten tämän piti sopeutua elämään Suomessa ilman äitiään kodissa, jossa hän oli usein yksin. Hän vieraili Ruotsissa kasvattiperheensä luona lapsuudessaan tiheästi, ja säilytti suhteet lämpiminä Lindströmeihin koko heidän elämänsä ajan. Annalle ja Joelille Stig oli aina toinen oma poika, josta he huolehtivat parhaansa mukaan etäältä. Stigille hänen suomalaisäitinsä kirjeenvaihto annettiin Joelin kuollessa, ja sen sisältö tuli hänelle järkytyksenä. Sotalapsien äideistä ei juuri ollut keskusteltu, ja oman äidin kokemuksiin laskeutuminen oli hänelle pysäyttävä hetki.¹¹¹

Suomessa ensimmäinen aborttilaki säädettiin vasta vuonna 1950, joten sitä ennen naiset olivat terveydenhuollon ulkopuolisten tahojen armoilla raskauden päättämistä harkitessaan.¹¹² Haastavat olot jatkuivat vielä pitkään sodan loppumisenkin jälkeen, mikä kenties osaltaan valottaa niitä syitä, joiden takia Lempi päätyi tekemäänsä päätökseen. Yhdessä Stigin kanssa vietetyt kuukaudet, joita Lempi vielä viimeisissä kirjeissään kuvailee rakkaudella ja lämmöllä – vaikkakin kiireen keskellä – jäivät heidän tapauksessaan valitettavan lyhyiksi. Äidin kuolema, joka Stigin tapauksessa tapahtui melko kriittisellä hetkellä Suomeen sopeutumisen kannalta, ei helpottanut hänen jo valmiiksi sekavia kotiolosuhteitaan ja hämmennystään. Ikävä kasvattivanhempien luokse seurasi häntä aikuisuuteen asti, minkä myös Lempi oli ennustanut vuosien saatossa. Suunnitelmistaan eroten, Lempi ei kuitenkaan voinut olla tukemassa poikaansa tämän ikävässä.¹¹³

Lempin kirjoittamat kirjeet välittävät kuvan maailmassa hyvin läsnäolevasta naisesta, jota sota ja vaikeudet eivät onnistuneet lannistamaan, vaikka epätoivo olisikin ajoittain tuntunut hyvin tukahduttavalta. Hän tarrautui monien muiden suomalaisnaisten tavoin kirjeisiin estoitta henkisenä vuodatusalustanaan, ja uskoi erityisesti Annalle sellaisiakin asioita, joita hän ei omien sanojensa mukaan olisi voinut kertoa muille ihmisille. Kirjeenvaihto oli suomalaisäideille erityisen tärkeää, ja sen puute tai heikkolaatuisuus aiheutti vanhemmissa huolen kärjistymistä.

---

¹¹¹ Salin 2002, 222–235.

¹¹² Helén 1997, 32.

¹¹³ Salin 2002, 161.

Informaation kulku oli olennaista äitien hyvinvoinnille, ja kuulumisia omasta ja läheisten lapsista kaivattiin säännöllisesti. Toimeliaisuus ja tieto lapsen turvassa olemisesta auttoivat heitä jaksamaan ja selviytymään erossaolosta ja Suomessa eletystä arjesta, mutta samalla koettu ikävä lasta kohtaan oli suurta. Vanhempien välitys ja rakkaus lasta kohtaan eivät lakanneet etäisyydestä huolimatta.

Sotalapsien äitien tunnemaailman kokemuksia värivät erityisesti valtavat ristiriitaisuudet, joiden ratkaisemiseksi ei välttämättä ollut helppoja vaihtoehtoja. Iloa ja toivoa mielessä nostattivat kaikenlaiset uutiset omasta lapsesta, sekä ajatus sodan päättymisestä ja olojen normalisoitumisesta. Myös ihmissuhdeverkostot, sekä tunteiden purkaminen ja käsittely kirjoitettujen sekä luetuttujen kirjeiden kautta toimivat heidän voimavaranaan arjen keskellä. Suomalais- ja ruotsalaisperheiden välillä solmittiin lämpimiä suhteita, jotka myös osaltaan helpottivat huolestuneisuutta. Tieto lapsen hyvinvoinnista sai monet vanhemmat kokemaan sellaista kiitollisuudentunnetta, jota he eivät voisi ikinä korvata. Kahtiajakautunut yhteiskunta, jossa miehet taistelivat rintamalla ja olivat alituisessa kuolemanvaarassa, samalla kun lapset muistuttivat poissaolollaan, aiheutti kuitenkin hyvin tukalat oltavat monille äideille. Sodan repivää luonnetta oli vaikea hyväksyä, ja se sai monet hyvin vihaiseksi. Ikävä lasta kohtaan oli yksi sodan monista oireista, joita äidit joutuivat kantamaan mukanaan. Sitä kuitenkin lievitti ajatus siitä, että jonain päivänä he näkisivät lapsensa uudelleen.

Lähteet

Alkuperäislähteet

Salin, Virpi: *Tyhjä syli. Äidin kirjeenvaihto Ruotsiin vuosina 1942–1946*. Werner Söderströmin Osakeyhtiö, Juva 2002.

Sanoma- ja aikakauslehdet

Helsingin Sanomat, 10.3.2002. *Kun äiti ikävöi sotalastaan*.

Helsingin Sanomat, 14.4.2020. *Sota-aikana Suomessa kehitettiin absurdi laki, jota vastaava oli voimassa vain natsi-Saksan alueella – jopa 15 000 suomalaista tuomittiin tanssimisesta*

Tutkimuskirjallisuus

Boddice, Rob: *Tunteiden historia*. Suom. Jyrki Valtonen. Vastapaino, Tampere 2022.

Elomaa-Krapu M, Kaunonen M, Åstedt-Kurki P. *Volunteer experiences of wartime nursing in Finland during World War II*. Nursing Inquiries, 2020. [haettu 10.12.2024].

Helén, Ilpo: *Äidin elämän politiikka: Naissukupuolisuus, valta ja itsesuhde Suomessa 1880-luvulta 1960-luvulle*. Gaudeamus, Tampere 1997.

Kavén, Pertti: *70 000 pientä kohtaloa: Suomen sotalapset*. Sahlgren, Otalampi 2004.

Kemppainen, Ilona: *Isänmaan uhrit: Sankarikuolema Suomessa toisen maailmansodan aikana*. SKS, Helsinki 2006.

Kivimäki, Ville: *Murtuneet mielet. Taistelu suomalaissotilaiden hermoista 1939–1945*. Werner Söderström Osakeyhtiö, Helsinki 2013.

Kivimäki, Ville & Männistö, Anssi: *Sodan särkemä arki*. Werner Söderström Osakeyhtiö, Helsinki 2016.

Lidman, Satu, Anu Koskivirta, Jari Eilola, Jorma Kalela, Reima Välimäki, Anu Korhonen, Kirsi Vainio-Korhonen: *Historiantutkimuksen etiikka*. Gaudeamus, Helsinki, 2017.

Nehlin, Ann: *De finska krigsbarnen. Ett nordiskt familjedrama*. Natur & Kultur Allmänlitteratur, Lettland 2024.

Salminen, Heikki: *Lappu kaulassa yli Pohjanlahden. Suomalaisten sotalasten historia*. Siirtolaisinstituutti, Turku 2007.

Saresma, Tuija, Leena-Maija Rossi, Tuula Juvonen: *Käsikirja sukupuoleen*. Vastapaino, Tampere 2010.

Suokas, Pekka, Pirkanmaan sotalapset: *Lappu kaulassa maailmalle. Sotalapset muistelevat*. Tampere 2008.

Takanen, Anna: *Sinä olet suruni*. Suom. Leena Vallisaari. Gummerus, Helsinki 2021.